

qui actione plurimum valuerit et memoria, scriptas orationes multo minus legentium movisse dicit animos, quam audientium, quum haberentur, atque etiam Cicero (Or. 38) melius eum dixisse, quam scripsisse dicit. Philosophiam accusavit atque vituperavit, quare Cicero scripsit librum, quo defenderet eam et collaudaret civesque suos cohortaretur ad eius studium, eumque librum, cuius nunc quidem fragmenta tantum exstant, Hortensi nomine inscripsit (de fin. I, 1). Admodum dives fuisse videtur, quum plures eius commemorentur villae pluraque praedia et pulcherrima domus, quumque a Cicerone (Brut. 93) dicatur in omnium rerum vixisse abundantia. Neque vero eum honestissimo semper modo comparasse divitias illas, plures apud Ciceronem ostendunt loci (off. III, 18, 3; in Caec. 7, 8), quibus aperte significatur, ab eo saepius vel iudices corruptos, vel munera a clientibus accepta, vel lucri studio iniuriam adiutam.

Caput II.

De Cicerone, eloquentiae Romanae principe.

Iis, quos quidem adhuc tractavimus, Romanis oratoribus Cicero quantum dicendi vi praestiterit omnibus, testimonia nos docent eorum scriptorum veterum, quibus comparare licuit eius orationes cum aliis, qui iidem dicendo plurimum potuisse dicuntur. Caesar enim, huius generis acerrimus existimator, in libris de Analogia s. de ratione latine loquendi scripsit his verbis, cum Ciceronem nomine esset affatus: „Cogitata praeclare eloqui ut possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus“ (Brut. 72). Ad quod Caesaris iudicium respiciens Brutus: (C. 73) „quo uno, inquit, vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum.“ Velleius Paterculus cum aliis locis tum praecipue C. II, 34 ita Ciceronem laudat: „M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimae, et ut vita clarus, ita ingenio maximus, qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, Cons. Serg. Catilinae coniurationem singulari virtute, constantia, vigilia curaque aperuit.“ Plutarchus vero in vita Ciceronis C. 4 haec dicentem facit Apollonium Molonem: „*Ὁ Κικέρων, ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω, τῆς δ' Ἑλλάδος οἰκτεῖρω τὴν τύχην, ὁρῶν, ἃ μόνον τῶν καλῶν ἡμῶν ὑπέλειπετο, καὶ ταῦτα Ῥωμαίοις διὰ σοῦ προσγεγόμενα, παιδείαν τε καὶ λόγον.*“ Quibuscum comparari possunt, quae leguntur in dialogo de causis corruptae eloquentiae C. 25: „Quomodo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur — sic apud nos Cicero ceteros eorundem temporum disertos antecessit.“ Denique Quintilianus, huius rei existimator imprimis doctus et intelligens l. X, 1, 108: Mihi, inquit, videtur M. Tullius, quum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, incunditatem Isocratis, nec vero, quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate, et 112: Quare non immerito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit nobis exemplum: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Ad quam eloquentiae praestantiam quomodo pervenerit Cicero, quaerentibus nobis, tria illa, quae maximam habent vim ad conformandum oratorem, naturam, doctrinam, industriam in illo fuisse omnia summa reperiemus. Primum enim quum a natura permulta habere oratorem necesse sit, quae nisi ei sunt, operam perdit, neque multum adiuvatur a magistro (de Or. I, 28), ea quantum valuerit, quum ipse de se ea, qua par est, verecundia semper iudicet, ex eorum, quos modo attuli, scriptorum testimoniis satis apparet. Imprimis

propria Ciceronis fuisse traduntur lepos quidam et facetiae, quibus multum in causis persaepe proficitur. Ad naturam autem, quanquam ad dicendum maximam affert vim, accedat necesse est doctrina et exercitatio, quibus quantum semper tribuerit, persaepe ipse de se praedicare non dubitat. Cum enim neminem esse dicat in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus (de Or. I, 16), quanto studio omnibus illis imprimis philosophiae, iuri civili, historiae, operam dederit, ipse scite enarrat in libris oratoriis, imprimis in Bruto. In philosophiae studio, in quo se non mediocrem a primo tempore aetatis operam curamque consumsisse dicit (Nat. deor. I, 3), imprimis praeceptoribus usus est principibus illius aetatis, Diodoto, Philone, Antiocho, Posidonio. A Diodoto Stoico studiosissime dialecticam didicit, quam quasi contractam et adstrictam eloquentiam putandam esse dicit, eumque senem apud se habuit et domi suae mortuum sepelivit. Maiore etiam studio operam dedit Philoni, Academiae principi, qui Mithridatico bello domo profugerat Romamque venerat, Academiae ratus consuetudinem de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, maximam esse dicendi exercitationem. Quare ipse (de Or. III, 12), fateor, inquit me oratorem, si modo sim, aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exstitisse. Paucis annis interiectis philosophiae studium ita a prima adolescentia cultum et semper auctum renovavit, quum Athenas venisset (79 a. Ch.), auctore et doctore Antiocho Ascalonita, Philomis auditore, veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho. Quem quarto loco Cicero (Nat. deor. I, 3) inter suos philosophiae praeceptores nominat, Posidonius, Stoicus erat philosophus, Panaetii illius, quem Cicero in scribendis libris de officiis imitatus est, auditor. Iurisprudentiam Cicero multo quidem inferiorem eloquentia, cum ea tamen coniunctam esse oportere atque rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam dicit (Mur. 13), et merito quidem, nam eum, cui causa alicuius agenda erat, legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate utebantur, et ad respondendum et ad cavendum peritum esse oportuit. Propterea sumta virili toga ad Q. Mucium Scaevolam Augurem iuris peritissimum ita erat deductus a patre, ut quoad posset et liceret, a senis latere nunquam discederet (Lael. I, 1), quo mortuo iuris civilis studio multum operae dabat Q. Scaevolae P. F. Pontifici, qui et ipse, ut tota Muciorum gens iuris civilis intelligentia praestitit et quanquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Quam necessaria autem oratori sit rerum gestarum cognitio, ipse dicit (Orat. 43): „Cognoscat etiam orator rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium. Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.“ Qua quidem re quoties et quanta sollertia usus sit Cicero, satis docent eius, quae exstant orationes. Cum igitur in Bruto (C. 43) Crassi et Antonii aetate eloquentiam iam ad summum paene esse perductam dicit, ut ei nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a iure civili, ab historia fuisset instructor, C. 93 his tribus rebus se satis instructum fuisse, etsi non diserte dicit, tamen satis aperte significat. Ipsius autem orandi artis praeceptorem habuit Molonem Rhodium, et actorem summum causarum et magistrum, qui dictatore Sulla legatus ad senatum Romanum de Rhodiorum praemiis venisse dicitur.

Quum autem iudicaret, omnium magistrorum praecepta superari usu, his omnibus artibus ita tantum deditus fuit, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Quae exercitationes quales fere fuerint, ipse significat in Bruto C. 89, accuratius describit de Orat. I, 34: sese exercebat quotidie et audiens et scribens et legens et commentans. Audiebat cum alios tum imprimis P. Sulpicium, in tribunatu (a. 88) quotidie concionantem, et qui primas tum in causis agebat, Q. Hortensium. Scribendo s. stilo ipse dicit (Brut. 93) se nunquam destitisse facultatem oratoriam augere, nullam enim rem tantum ad dicendum proficere, quantum scriptionem (Brut. 24). Legebat et summorum oratorum Graecorum cum aliorum tum imprimis Demosthenis orationes Latineque reddidit, et quos finitimos dicit oratori poetas, et omnium bonarum artium scriptores, omnesque imitatus est ita, ut quibus potissimum excelleret unusquisque rebus, eas diligentissime sibi persequendas duceret. Commentabatur declamitans domi quotidie cum aequalibus idque faciebat

multum etiam latine, sed graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter latine dicendi afferret, vel quod a Graecis summis doctoribus nisi Graece diceret, neque corrigi posset neque doceri (Brut. 90). Graecis enim praeceptoribus usum esse Ciceronem, imprimis Molone, qui latini sermonis imperitus erat, iam antea commemoratum est. Quare ipse in quadam ad Titinium epistola, teste Suetonio de claris Rhet. C. 2 ita scribit: „Equidem memoria teneo, pueris nobis primum latine doceri coepisse L. Plautium quemdam, ad quem quum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant, Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.“ Ita praeparatus domestica exercitatione et umbratili prodiit in aciem forensem atque illam commentationem inclusam in veritatis lucem protulit, et tanquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus prodiit, quare sine ulla iactatione se omne tempus in studiis laboribusque consumsisse, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse posset (in Caec. 13, 41), et se ad causas et publicas et privatas adisse dicit, non ut in foro disceret, quod plerique fecissent, sed ut, quantum efficere potuisset, doctus in forum veniret (Brut. 90). Quare ab ipso Cicerone auctor dialogi de causis corr. eloq. (C. 34) colores sumsisse videtur ad delineandam imaginem illam iuvenis, qualis illo tempore accesserit ad causas dicendas: „Atque Hercule sub eiusmodi praeceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui quotidie audienti notae leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem suscepit sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causae par erat.“ — Cum vero tria videnda sint oratori, quid dicat et quo quidque loco et quomodo (Or. 14), Ciceroni illud longe maximum esse videbatur videre quonam modo. „Neque enim inquit (Brut. 29), refert videre, quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere“ idemque (Brut. 74) solum et quasi fundamentum oratoris locutionem emendatam et latinam, eademque ratione Caesar, referente Cicerone (Brut. 72), originem eloquentiae verborum dicit esse delectum. Quare etiam Quintil. (L. VIII prooem. 13) elocutionis rationem partem operis difficillimam esse dicit, idque inter omnes oratores convenire. Huic igitur quantam dederit operam quantoque successu, ipse significat in Bruto C. 93, ubi propter exquisitius et minime vulgare orationis genus animos hominum ad se dicendi novitate convertisse se dicit, atque in off. I, 1, ubi: „philosophandi, inquit, scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vindicare.“ Non minorem vero curam actionis habebat eamque ipsam ob causam praestantibus nonnullis actoribus, imprimis Roscio et Aesopo, familiariter usus est, quippe cui persuasum esset, ne summum quidem oratorem esse in numero ullo posse sine actione, neque sine causa Demosthenem huic primas dedisse, quum rogaretur, quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias, neque ullam rem magis penetrare in animos, eosque fingere, formare, flectere (Brut. 38). Primo igitur tempore, quo causas adire coepit, quum vi summa vocis et totius corporis contentione sine remissione, sine varietate diceret, quumque eum, quod summam eius gracilitatem et infirmitatem corporis non procul abesse putabant a vitae periculo, et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisteret, quodvis potius periculum sibi adeundum, quam a sperata dicendi gloria discedendum putavit. Quare quum esset biennium versatus in causis et iam in foro celebratum eius nomen esset, Athenas indeque in Asiam est profectus, ut commutato genere dicendi temperatius dicere et remissius disceret. Athenis igitur apud Demetrium Syrum, veterem et non ignobilem dicendi magistrum, deinde cum iis, qui in Asia tum rhetorum principes numerabantur, studiose exercebatur. Quibus non contentus Rhodum venit, seque ad eundem, quem Romae audiverat, Molonem applicavit, cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et in instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, ut nimis redundantem illum et superfluentem iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret. Ita recepit se biennio post a. 77 a. Ch. non modo exercitior, sed prope mutatus, nam et contentio nimia vocis reciderat et quasi deferverat oratio (Brut. 91). Cum duo tum Romae excellenter oratores, qui eum imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius, hunc, qui et

dicendi ardore esset propior et aetate coniunctior, sibi imprimis imitandum proposuit. Atque inde ab eo tempore in principibus patronis atque in plurimis nobilissimisque causis versatus est. Inde ipse de se suisque laboribus forensibus post quaesturam (75 a. Ch.) susceptis: „Feci, inquit, ut quotidie me praesentem viderent, habitavi in oculis, pressi forum; neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit“ atque in oratione in Q. Caecilium, habita a. 70 a. Ch. (13. 41), in foro iudiciisque ita se versatum esse dicit, ut eiusdem aetatis aut nemo aut pauci plures causas defendissent. Nihilominus ad usum doctrinam adiungere nunquam destitit, ut cum iam praetor esset, multis negotiis non impediretur, quominus interesset M. Antonii Gniphonis grammatici et rhetoris scholis (Suet. de illustr. Gramm. 7).

Ex tali igitur ingenio, institutione, diligentia fieri non potuit, quin existeret orator, qualem praedicant ea, quae initio huius capituli protuli, virorum gravissimorum testimonia. Quum ita communi fere omnium consensu eloquentiae principatus ad Ciceronem esset delatus, fuere tamen, qui eius dicendi rationem minus probarent, imo maxime vituperarent. Ita auctor Dialogi de causis corruptae eloquentiae (C. 18) Ciceroni non defuisse testatur obrectatores, quibus inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur, et Quint. (XII, 10, 12) iam ipsius aetate dicit homines eum incessere ausos ut tumidiorem et Asianum et redundantem et in repetitionibus nimium et in salibus aliquando frigidum et in compositione fractum, exsultantem ac paene viro molliorem. Contra hos obrectatores ipse Cicero scripsit quasi sui purgandi causa libellum De optimo genere dicendi, quo usus est praefationis loco ad Demosthenis et Aeschinis orationes pro Ctesiphonte et contra eundem in latinum sermonem conversas. Sed de omnibus istis vituperatoribus, qui partim gloriae invidia, partim solo obrectandi studio incitati summi illius dicendi artificis gloriam violare ausi sunt, quid sit existimandum, iudicare licet cum ex iis, quae supra attulimus, virorum, penes quos est huius rei aestimatio, testimoniis, tum ex ipsis, quae exstant, Ciceronis orationibus.

Caput III.

De Ciceronis orationibus.

Quas habuit Cicero orationes, earum parva tantum, earum vero, quas conscripsit, fere dimidia pars ad nostram aetatem pervenisse videtur. Quod quomodo factum sit, ut intelligatur, primum omnium, quamnam in habendis conscribendisque orationibus Romani oratores secuti sint rationem, paucis erit demonstrandum. Quum enim Graeci oratores, ubicunque licuit, in causis gravioribus non meditates solum sed etiam litteris consignatas orationes ad iudices afferrent, oratores Romani Ciceronis aetate causarum, quas acturi erant, commentarios scribere consueverunt, in quibus quae partes valent ad impellendos animos, exordia et perorationes, paullo accuratius et copiosius, reliquarum vero partium, quae valent ad docendum, narrationis et confirmationis summae tantum litteris erant mandata. Quae autem orationes, quum habuissent, vel ipsis vel amicis maxime probabantur, eas postea diligenter elaboratas et tanquam elucubratas solebant edere. „Scribebantur igitur pleraeque orationes habitae iam, non ut haberentur“ (Brut. 24.). Atque ita etiam Cicero causarum illustrium, quas defenderat, rebus transactis et praeteritis confecit orationes (Tusc. IV, 25), quas ipse ludis et feriis se scripsisse dicit, ne omnino unquam esset otiosus (p. Planc. 27, 66). Minus autem probatas in commentariis imperfectas reliquit, quos tamen et ipsos nonnunquam in memoriam posteritatis compositos fuisse censet Quintil. X, 7, 30. Ita factum est, ut permultas Cicero haberet orationes, quas nunquam scripsit, contraquam nonnullae etiam scriptae exstant, quas nunquam habitas esse scimus, ut Verrinarum Actionis II quin-